

Justinas Žilinskas

Mano Vilnius mano

Prarastasis Vilnius

Kaip ir įprasta po audros, pusę nakties talžiusios miestą, kitą dieną staigiai atšalo. Vėjas pasisuko iš šiaurės, temperatūra nukrito, o iki pat pavakarės dulkė įkyrus lietus. Visgi vakarop draugai ir vėl grįžo pas Metraštininką.

Pats pirmas Simo užduotas klausimas buvo:

– O aktas ten ir tebekabo, kur paslėptas? Aš tą namą žinau!

– Deja, – Metraštininkas skėstelėjo rankomis, – jis kažkur iškeliavo. Gal į kitą slėptuvę? Bet atsimeni, ką sakė? Svarbiausia – tokius dalykus nešiotis širdyje...

– A... – neslėpė nusivylimo Simas. O jis jau galvojo, kokią sensaciją sukeltų!

– Ir Vilnius lietuvių širdyje bei darbuose tapo sostine, – tarsi pertraukos nė nebūtų buvę, tęsė Metraštininkas. – Tiesa, trumpam. Sunku net įsivaizduoti, koks didžiulis chaosas kilo po Pirmojo pasaulinio karo – nedėkingas jaunai, mažai tautai... Rusijoje užvirė klaidus pilietinis karas tarp raudonųjų bolševikų ir baltųjų, norinčių sugrąžinti carą. Vokiečiams, kaip pralaimėjusiems Pirmąjį pasaulinį karą, liepta pasišalinti iš užgrobtų teritorijų, taip pat ir iš Lietuvos. Vilniaus užsinori ir Lenkijos valstybę atkuriantys lenkai, sujunda ir vietiniai bolševikai, manantys, kad Rusijoje kuriamas rojus... Tad Vilnius keičia šeiminkus kaip tvarkingas mokinukas – kojines. Lietuviai išsikelia Gedimino bokšte savo vėliavą, bet čia bolševikai skelbia savo valdžią ir Lietuvos taryba bėga į Kauną, tada lenkai išveja bolševikus, bet po kiek laiko bolševikai sugrįžta ir išveja lenkus... Jaunos Lietuvos kariuomenė kovoja su bolševikais po visą Lietuvą ir išstumia juos į Latviją, Rusija su Lietuva pasirašo taikos sutartį ir tuo metu planuoja galutinai sumalti Lenkiją. Bet nuo lenkų gauna į skudurus... Dar sugebate sekti? – paklausė draugų.

Simas noriai linktelėjo, Aistė tiesiog pasistengė mandagiai patylėti.

– Galiausiai Vilniaus likimas vis dėlto buvo sprendžiamas tarp Lenkijos ir Lietuvos. Iš pradžių atrodė – Lietuvos naudai, bet Lenkija, deja deja, nesuprato,

kad lietuviams Vilnius nepalyginamai svarbesnis nei Lenkijai. Juk Lenkija dar turi ir Varšuvą, ir Krokuvą, bet ne – apetitas jai kilo bevalgant... 1920 metais, tarpininkaujant neseniai susikūrusiai tarptautinei organizacijai – Tautų Sąjungai, Lietuva ir Lenkija pasirašė Suvalkų sutartį, pagal kurią Vilnius atiteko Lietuvai. Bet jau kitą dieną, dar net neįsigaliojus sutarčiai, į Vilnių įsiveržė lenkų generolo Liucjano Želigovskio daliniai, neva nepaklusnūs Lenkijos vadovui Juzefui Pilsudskiui... Beje, kilusiam iš Lietuvos.

– Bet sakėte, kad sutartį pasirašė! – pertraukė Simas.

– Pasirašė, bet nusprendė nesilaikyti. Ir dar suvaidino spektaklį – sukūrė neva nepriklausomą Vidurinės Lietuvos valstybę, kuri po penkerių vargano egzistavimo metų „pasiprašė“ prijungiamai prie Lenkijos. Tik tas „pasiprašymas“ įvyko nedalyvaujant visoms kitoms Vilniaus tautinėms bendrijoms – lietuviams, gudams, žydams. Ir nuo to laiko Lietuvoje, teturinčioje laikinąją sostinę – Kauną, pamokos prasidėdavo mokytojo žodžiais: „Vilnius okupuotas“, o mokiniai atsakydavo: „Mes jį atvaduosim“...

– Bet ir niekšai gi tie lenkai! – piktai metė Simas.

– Oi, Simai, kad viskas būtų taip paprasta, – atsiliepė Metraštininkas. – Sutinku – begalinis Lenkijos noras dominuoti šiose žemėse tarp dviejų pasaulinių karų buvo ir savanaudiškas, ir netoliaregiškas... Bet ne tik lenkams tokios mažos naujos valstybės kaip Lietuva, Latvija ar Estija atrodė nevisavertės, įtartinos ir dar visokios kokios... Didelės tautos, deja, dažnai nesupranta mažųjų norų. Labai dažnai... Joms svarbiau buvo taika, svarbiau buvo užtvara nuo bolševikinės Rusijos, negu beveik neišsprendžiami čionykščiai sienų pasidalijimo klausimai... Žinote, ką kažkada apie Vilnių pasakė Didžiosios Britanijos politikas Loidas Džordžas? Ogi nusistebėjo, kodėl lenkai ir lietuviai pešasi dėl miesto, kuris daugiausia gyvenamas žydų ir gudų...

– Bet jūs ir sakėte, kad lietuvių Vilniuje tuo metu vis dar buvo nedaug, – įsiterpė Aistė.

– Tai tiesa, – sutiko Metraštininkas. – Miestas, nepaisydamas jame įsitaisiusios vyriausybės, gyveno savą gyvenimą. Bet lenkai mieste turėjo stiprią atramą, o lietuviai – tik begalinį entuziazmą. Ir nors kartais mėgstama pasakoti apie „sulenkėjusius lietuvius“, žmogus yra tas, kas jaučiasi esąs. O tuo metu lietuvių tauta dar vis formavosi – juokai juokais, bet pirmojo Lenkijos prezidento pavardė – Narutovičius, o jo brolio, Lietuvos nepriklausomybės akto signataro – Narutavičius. Vienas buvo lenkas, kitas – lietuvis. Broliai!

– Na čia tai geras! – sutiko Simas. – Bet Lavrinovičiai tai turbūt abu lenkai?

– Jų ir reikėtų paklausti... Tik faktas – XX amžiaus pradžioje paklauses žmogaus, lietuvis jis ar lenkas, ne visada būtų suprastas. Greičiau žmogus tau pasakytų, kokio yra tikėjimo, o kalbai daug reikšmės neteiktų... Vis dėlto Vilniaus pasigrobimas galutinai įkalė pleištą tarp lietuvių ir lenkų, pleištą, apie kurį Muravjovas svajojo dar po 1863 metų sukilimo... – Į kambarį pro buvusių durų angą įsiveržė vėjo gūsis, sušiuveno lapus ant Metraštininko stalo ir vos neužgesino žvakės.

Aistė, pajutusi šiurpstant odą, pasitraukė nuo atklydusio skersvėjo ir beveik netyčia prisiglaudė prie Simo. Jis, minutėlę sudvejojęs, atsargiai apkabino.

„Tai bent...“ – nusistebėjo ji, bet rankos nenustūmė. Juk taip tikrai šilčiau. Ir maloniau... Ir jaučiau...

– Taip Vilniuje ir prasidėjo „lenkmetis“... – vėl prabilo Metraštininkas. – Ką jis davė miestui? Ne itin daug... Kaip jau sakiau, Vilnius liko tolima Lenkijos provincija. Vis dėlto Lenkija atkūrė Vilniaus universitetą ir pavadino jį Stepono Batoro vardu, atsirado šiek tiek modernios architektūros statinių, bet miestas beveik nesiplėtė. Miestiečiai ypač norėjo pastatyti didingą paminklą Adomui Mickevičiui, pamenate tą poetą, ar ne?

Aistė linktelėjo. Kur čia neatsiminsi, kai taip susimovė anksčiau...

– Bet paminklo statybos vis nesisekė. Galiausiai dešiniajame Neries krante pastatė net 12 metrų aukščio skulptūros maketą. Kad visi pamatytų, kad aptartų. Tačiau kilęs potvynis skulptūrą suniokojo ir nunešė į nežinią...

– Tai jie ką, taip kvailai, prie pat vandens pastatė? – nusistebėjo Simas.

– Ne, Simai. Anksčiau Neries potvyniai užplūsdavo daug galingiau nei dabar ir pridarydavo daug daugiau žalos. Juk esate matę nuotraukas, kuriose žmonės Katedros aikštėje valtelėmis plauko, tarsi Venecijoje?

– Aha, mačiau, – patvirtino Aistė, – ot smagu būtų taip paplaukioti!

– Taip, paplaukiot gal ir būtų smagu... – sutiko Metraštininkas. – O ypač smagu, kai vanduo užpila rūsius, suardo upės krantus, nuplauna net tiltus ir paskui tenka viską atstatyti. Ir ką čia tiltus – 1931 metais potvynis paplovė net Katedros pamatus. Tai smagu buvo miestiečiams, pamačius, kad pastato sienos sutrūkinėjo...

– Tai jau ir pajuokauti negalima, – pasipūtė Aistė. – O man vis tiek būtų smagu paplaukioti! – neatlyžo. – Kas vieniems – rūpestis, kitiems – galimybė, ot. Atidaryčiau valtelių nuomos punktą ir imčiau po penkis litus už valtį, – toliau fantazavo, – pensininkams būtų su nuolaida, – dar pridėjo. – Kuo aš prastesnė už tą vakar sutiktą Iciką?!

Simas prunkštelėjo, šyptelėjo ir Metraštininkas:

– Dėl galimybės, Aiste, tu nesuklydai. Mat tik dėl potvynio buvo Katedroje atrasta karališkoji kripta – ėmę tvirtinti paplautus pastato pamatus, darbininkai aptiko tarsi užmūrytą ertmę. O pramušus mūrą rasti karališkieji palaikai: Aleksandro Jogailaičio ir abiejų Žygimanto Augusto žmonių – Elžbietos Habsburgaitės ir Barboros Radvilaitės.

– Tos pačios?!

- Taip, tos pačios. Beje, kai eisite pro Tado Vrublevskio biblioteką, tą didžiulį plytinį pastatą priešais Mindaugo tiltą, paieškokite ten potvynio žymos. Pamatysit, iki kur pakildavo vanduo!
- O kodėl dabar nebepakyla? – susidomėjo Simas.
- Todėl, kad Baltarusijoje pastatyta hidroelektrinės užtvanka, kuri suvaldo upės siautėjimą. Bet tai – jau gerokai vėlesni laikai...
- O kodėl toji biblioteka vadinasi Vrublevskio? – paklausė Aistė.
- Mat ją miestui padovanojo teisininkas Tadas Vrublevskis. Vienas iš didžiųjų vilniečių, kurių miestui niekada netrūko... Ir bibliotekų netrūko! Žydų intelektualas ir mecenatas Strašūnas Vilniuje dar XIX amžiuje sukaupe didžiulę žydų paveldo biblioteką. Taip pat žydai Vilniuje įsteigė jidiš kalbos ir tradicijų tyrimo institutą JIVO – jo narys buvo netgi Albertas Einšteinas. Pažįstate?
- Che che, – sukikeno Simas, – žinoma, pažįstam... Iš gretimos laiptinės.
- Rimtai?! – apstulbo Aistė.
- Mokslininkas gi, – supratęs, kad draugė Einšteino negirdėjusi, paaiškino Simas. – Labai žymus... Bet ką išrado – nepamenu...
- Aha, apie vilniečius... – tarsi prisiminė kažko nepasakęs Metraštininkas. – Girdėjote apie Česlovą Milošą?
- Mmmmmmm...
- Nobelio premiją žinote?
- Tai aišku!
- Tad nuo šiol žinokit, kad Vilnius turi ir Nobelio premijos laureatą – tai ir buvo Česlovas Milošas, poetas ir rašytojas.
- A... rašytojas... – numykė Simas.
- Ir ne šiaip rašytojas. Česlovas Milošas save vadino paskutiniu LDK piliečiu, jis labai norėjo, kad Vilnius išliktų įvairus, kad nė viena tauta jo nesisavintų... O tais laikais, kai visų pusių nacionalizmas tryško fontanais, taip galvoti ir, svarbiausia,

elgtis buvo drąsu. Juk net ir tautinių bendrijų mokyklos bei leidiniai tuo metu Vilniuje buvo varžomi, uždaromi. Lietuvių veikėjai – suimami ir deportuojami į Lietuvą. Dideliam Sovietų Rusijos, jau virtusios Sovietų Sąjunga, džiaugsmui, Lietuvos ir Lenkijos konfliktas dėl Vilniaus bet kada galėjo virsti nauju karu... Juolab kad 1938 metais Lietuva vis dėlto buvo priversta bent jau faktiškai atsisakyti Vilniaus ir užmegzti su Lenkija diplomatinis santykius...

– Nacionalizmas – tai čia skinai? – ištaikiusi akimirką dėl visa ko pasitikslino Aistė.

– Ne, Aiste. Nacionalizmo reiškinyms labai įvairus, bet aršiausiems nacionalistams labai patinka nuspręsti, kad tam tikra teritorija – jų, o visi kiti čia – atėjūnai, kurie turi paklusti, tylėti, nesikišti ir džiaugtis, kad jiems iš viso leidžiama gyventi... Ir tokie nacionalistai, jau vadinami fašistais ir nacistais, ypač sustiprėjo Vokietijoje, kur užgrobę valdžią Adolfas Hitleris nusprendė, kad Vokietija ir vokiečiai turi būti aukščiau visko. O kitam Europos krašte Sovietų Sąjungos diktatorius Josifas Stalinas nusprendė, kad Sovietų Sąjungai reikėtų susidraugauti su naciais: vėliavos panašios, mąsto panašiai, na, ir kariauti kartu – jokių problemų...

„Ech, ir vėl bus apie karą...“ – susiraukė Aistė. Ir ji neklydo.

– 1939 metų rugpjūčio 23 dieną nacistinė Vokietija ir stalininė Sovietų Sąjunga galutinai susitarė pasidalyti Europą. Hitleris jau iki tol buvo užgrobę gretimas valstybes – Austriją, Čekoslovakiją. Stalinas, savo valstybėje išžudęs milijonus, Sovietų Sąjungą pavertė milžiniška darbo ir vergovės stovykla. Tad dviejų diktatorių užsienio reikalų ministrai pasirašė sutartį – Molotovo–Ribentropo paktą, apie jį tikrai turėjote girdėti?

– Aha, – sulinksėjo Simas.

– Pagal slaptus pakto protokolus ir jų papildymus Lietuva atiteko SSRS „įtakos zoni“. Ir 1939 metų rugsėjo 1 dieną Vokietija užpuolė Lenkiją. Vokiečiai net kelis

kartus ragino lietuvius eiti jėga atsiimti Vilniaus, žadėjo paramą, sakė *schneller, schneller...*

– Bet lietuviai nėjo?

– Ne, lietuviai nėjo. Pasitikėjimas vokiečiais buvo dingęs – juk šie dar 1939 metais iš Lietuvos atėmė Klaipėdos kraštą. Lietuva vieną po kito kentė likimo smūgius nuo kaimynų, bet bandė išlikti padori. Netrukus prie Lenkijos naikinimo prisijungė SSRS ir Vilnius vėl atsidūrė bolševikų rankose. Iš pradžių Stalinas sumanė jį atiduoti baltarusiams, bet greitai šovė kita mintis: Vilniumi jis sužaidė kaip korta. Apsimetė pripažįstas Lietuvos teises į sostinę, bet už tai pareikalavo leisti įkurdinti Lietuvoje dideles sovietų armijos bazines. Beveik visi Lietuvoje suprato, kad tai tikriausiai reiškia okupaciją. Bet pasipriešinti kaip suomia, – kurie, atmetę SSRS siūlymus ir dovanas, stojo į karą su sovietais ir savo valstybę apgynė, – nesugebėjo, nedrįso – juk pasipriešinimas būtų buvęs tikrai beviltiškas... Juolab – Vilnius, pažadėtasis miestas, tiek svajotas ir svajonėse vaduotas... Dabar atgautas... Tik štai „Vilnius – mūsų...“

– ..o mes - rusų“, - pratęsė Simas. – Pasakojo man tėtis. O senelis dainuoja dainą tokią: „Kur lygūs laukai šiaurės Nėrio...“

– Čia dar iš smetoninių, „Vilniaus vadavimo“ laikų, - paaiškino Metraštininkas. – Labai lietuviai džiaugėsi Vilniumi, labai stebėjosi, kad jame tiek mažai lietuvių, bet, vos spėjus sostinę perkraustyti į Vilnių, 1940 metų vasarą Lietuvos valstybės nebeliko iš viso – SSRS nusimetė draugystės kaukę ir Lietuvą, Latviją bei Estiją okupavo. Visur netrukus prasidėjo areštai, žudynės, represijos ir žmonių trėmimai į Sibirą, taip pat ir Vilniuje. Niūriausias šio laiko liudijimas – Naujosios Vilnios geležinkelio stotis, iš kur gyvuliniai vagonai, prigrūsti žmonių, išvažiuodavo į Sibiro tolimas. Kai ten būsite – būtinai apžiūrėkite, kokiomis sąlygomis keliavo tremtiniai...

– Aš mačiau! – dabar įsiterpė Aistė. – Buvome ten su mokytoja...

– Gerai, kad buvote, – linktelėjo Metraštininkas. – Na, o 1941 metų birželio 22 dieną Staliną užpuolė buvęs draugas – Hitleris. Vokiečiai Vilnių bombardavo ir į jį įžengė jau pirmomis puolimo dienomis. Sovietinė armija ir valdininkija spėjo pasitraukti, lietuviai, pasinaudoję proga, suorganizavo sukilimą, naiviai vildamiesi, kad gal pavyks atkurti nepriklausomybę. Geriausiai sukilimas pavyko Kaune. Iš pradžių į vokiečius žvelgta kaip į išvaduotojus nuo bolševizmo baisių, bet... Šįsyk į Vilnių atėjo ne dar gana padorūs Pirmojo pasaulinio karo vokiečiai, o vokiečiai nacionalsocialistai. Vedami šlykščios neapykantos ir dar šlykštesnės ideologijos, pagal kurią jie skelbėsi esantys ne bet kas, o viešpačių rasė. Lietuviams geriausiu atveju buvo numatyta tarnų vieta. Lenkams, ukrainiečiams, baltarusiams, rusams - vergų. O žydams... Žydų nacių pasaulyje neturėjo likti iš viso – nei seno, nei mažo...

Metraštininkui tariant šiuos baugius žodžius, kambario sienos išskydo, draugus užliejo šviesa, ir po akimirkos...